

თამარ აბრამიშვილი

Tamar Abramishvili

ოსუ შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ინსტიტუტი

TSU Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

ვაჟა-ფშაველას „უიღბლო იღბლიანის“ ხალხურ ზღაპართან
მიმართების ზოგიერთი საკითხი

Some Issues of Vazha-Pshavela's
"The Unlucky Lucky One" In Relation to Folktale

The literary fairy tale originated from folklore. Its foundation in folklore gave rise to the development of individuality within the artistic environment. This connection aims to uphold kinship with the immediate ancestors, sustaining a tradition that thrives with consistent vigor. The material in the visible world, recognized by people, forms the basis for creating fairy tales. Tradition often utilizes well-known folklore stories as a structural backbone for such writings. These stories serve as a platform where real-world elements dissolve into the narrative. Within these tales, psychological and physiological layers are exposed, offering a glimpse into the complexities of human experience. While the external realities and compositional frameworks may evolve, the original folk essence remains visible, albeit with a fresh interpretation. The motives embedded in people's hearts, shaped by deep-seated beliefs and ideas appeared to be as the central axis around which the themes of literary fairy tales revolve.

The perception surrounding the folk essence of Vazha-Pshavela's work is widely acknowledged. Generally, the concept of folk literature can be somewhat nebulous, as it suggests origins from the core of communal expression and embodies the distinctive traits synonymous with folklore.

While Vazha-Pshavela held a deep appreciation for folk creativity as a wellspring for literature, he placed a paramount emphasis on the individual creator's talent over the folk material when incorporating folk narratives. Viewing legends and fairy tales as initial inspirations, he believed that the true empowering force lies in the transformative act itself, not merely in retelling. The poet, like the seed of an idea, has the task of expanding a single syllable into a myriad of meanings.

Regardless of the richness and depth of people's tales, if the poet fails to infuse their own spirit, reshape the narrative in their crucible of creativity, and craft something innovative from the source material rather than simply mirroring traditional accounts, the resulting work may lack the essence that distinguishes genuine artistic endeavor.

We will explore the link between folklore and literary fairy tales through the analysis of the folk fairy tale "Sun Woman" and Vazha-Pshavela's poem "The Unlucky Lucky One"; Vazha-Pshavela categorizes "The Unlucky Lucky One" as a fairy tale. Within the term "fairy tale," the author likely refers to a fictional narrative or, as the poet elucidates, a form of "false-truth." Otherwise, this designation would extend beyond the thematic scope, narrative character, and storytelling techniques typically associated with folk tales (Kurdovanidze, 1991, p. 70). An initial distinction arises here: while the folk tale "The Woman of the Sun" stands as a prose narrative, Vazha-Pshavela's "The Unlucky Lucky One" unfolds in a poetic realm.

In crafting his tale, Vazha-Pshavela incorporates the familiar opening formula from folk tales, "It was and not what it was." Yet, while in the folk tradition this phrase conveys a sense of timeless mystery and a departure from linear time, hinting at the transcendental nature of narrative time, in the literary realm, this formula lacks the same timeless essence. Instead, the introduction to a literary fairy tale often grapples with contemporary understanding and addresses the societal issues and concerns of the period in which it is composed.

Thus, Vazha-Pshavela returns to the motif of the fairy tale and, taking into account its tradition, establishes good and punishes evil (a healing spring flows over Sabralo's grave, and a swamp, living water, stands on the graves of Sabralo's brothers).

In conclusion, it can be said that the literary fairy tale as a genre is a mixture of fairy tale and fantasy, which gives rise to a complex semantic variant of the works, which allows the author's ideas to be interpreted at different levels. Vazha-Pshavela's attitude towards folk material is creative even in "The Unlucky Lucky One". The poet transforms oral motifs, gives a new interpretation to traditional themes and elevates them to an original understanding.

საკვანძო სიტყვები: ზღაპარი, ლიტერატურული ზღაპარი, ვაჟა-ფშაველა, კომპარატივისტული ანალიზი

Key Words: Folktales, Literary Fairy Tales, Vazha-Pshavela, Comparative Analysis

ფოლკლორში არსებულ მრავალ ჟანრთაგან ზღაპარი, შეიძლება ითქვას, ერთადერთია, დროული მიჯნის დაძლევის შემდეგ პირვანდელი ხიბლიც რომ შეინარჩუნა და სხვა ჟანრებში აღრევასაც გადაურჩა. ზღაპრის ორიგინალობას მისი ფანტასტიკურ სამოსელში გახვევა განსაზღვრავს, რაც, ვაჟა-ფშაველას სიტყვებით, ხალხის აზრს, მის ცხოვრებას, იმის წადილსა და იდეას წარმოადგენს. ზღაპარი, ფროიდის ფორმულირებას თუ მოვიშველიებთ, „მიუწვდომელი არაცნობიერის განფენაა, რომელიც ყველა განდევნილი სურვილის სანაცვლოდ მოითხოვს იმ დაუკმაყოფილებელი სურვილის ასრულებას, რომელსაც ადამიანის სული დაატარებს ნიადაგ“ (ფროიდი, 1995, გვ. 119). მხატვრული გამონაგონით გამოძერწილი სინამდვილე, განსხვავებით ყოველდღიურისაგან, სწორედ ამ მთავარი დაუკმაყოფილებელი სურვილის განხორციელების საშუალებას აძლევს ადამიანს. ზღაპარი მიზანმიმართული ჭეშმარიტების მაძიებელი ტყუილია. მას ახასიათებს ბავშვური სიალალე და გულუბრყვილობა, ეს თვისებები კი განაპირობებს ამ ჟანრის განსაკუთრებულობას, ხიბლს, იწვევს მის ინტერესს.

ლიტერატურული ზღაპრის, როგორც ჟანრის, უნივერსალური განმარტება არ არსებობს. ლიტერატურულ ცნობარებსა და ენციკლოპედიებში იგი განიხილება როგორც ზღაპრის ერთ-ერთი სახე, რომელსაც, ფოლკლორისაგან განსხვავებით, ჰყავს ავტორი. ლიტერატურული ზღაპრის საკმაოდ ზუსტი განმარტება მოგვცა ცნობილმა სკანდინავიელმა მეცნიერმა ლიუდმილა ბრაუდემ. მისი აზრით:

ლიტერატურული ზღაპარი არის ავტორისმიერი მხატვრული პროზაული ან პოეტური ნაწარმოები, რომელიც დაფუძნებულია ფოლკლორულ წყაროზე ან თავად ავტორის გამონაგონზე, მაგრამ ნებისმიერ შემთხვევაში ემორჩილება მის ნება-სურვილს; ეს არის ნაწარმოები, უმეტესწილად, ფანტასტიკური, რომელშიც აღწერილია გამოგონილი ან ტრადიციული ზღაპრული გმირის საოცარი თავგადასავალი და ზოგიერთ შემთხვევაში ორიენტირებულია ბავშვებზე; ნაწარმოები, რომელშიც საოცრება, ჯადო, ასრულებს სიუჟეტის წარმომქმნელი ფაქტორის როლს, გვეხმარება პერსონაჟის დახასიათებაში (კუტივაძე, 2014, გვ. 8).

მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა ქვეყანაში ლიტერატურული ზღაპრის გენეზისი შეიცავს როგორც მსგავს, ისე განმასხვავებელ ნიშნებს, მაინც XIX საუკუნის დასაწყისი აღმოჩნდა ის პერიოდი, როდესაც ევროპაში დაიბადა ახალი ჟანრი – ლიტერატურული ზღაპარი და მას თითქმის ყველგან წინ უსწრებდა ფოლკლორული ზღაპრების ჩაწერა-შეგროვება, შესწავლა-დამუშავება და გამოცემა.

აღსანიშნავია, რომ ლიტერატურული ზღაპარი ფოლკლორულმა წიაღმა აღმოაცენა. ხალხურმა საფუძველმა მისცა დასაბამი ინდივიდუალობის წარმოშობასა და განვითარებას. ამდენად, მხატვრული გარემო ინარჩუნებს ნათესაურ კავშირს უშუალო წინაპართან და იმავე მუხტით, ინერციით აგრძელებს არსებობას, ხალხის თვალით ნამზერ სამყაროში არსებული მასალით ქმნის ზღაპარს. ამ თვალსაზრისით, ტრადიცია ამგვარ თხზულებათა ხერხემლად ცნობილ ფოლკლორულ სიუჟეტებს იყენებს, რომლებზეც იშლება რეალური თუ კონკრეტული, პოლიტიკური თუ სახელმწიფოებრივი სინამდვილე, შიშვლდება ფსიქოლოგიური თუ ფიზიოლოგიური შრეები, შეიძლება შეიცვალოს კომპოზიციური ჩარჩო, გარეგნული რეალიები, მაგრამ პირვანდელი ხალხური საფუძველი, მიუხედავად მისი ახლებური გააზრებისა, ამკა-

რად იკვეთება. ხალხის გულისყურით გახედნილი მოტივები, მათ ცნობიერებაში ფესვგადგმული რწმენა-წარმოდგენებით შეკოწიწებული და გახშიანებული, ის ძირითადი ღერძია, რომელზეც იშლება ლიტერატურული ზღაპრის ქარგა.

ფოლკლორული და ლიტერატურული ზღაპრის ურთიერთმომართების საკითხს გავშლით ხალხური ზღაპრის „მზის ქალისა“ და ვაჟა-ფშაველას „უიღბლო იღბლიანის“ მიხედვით, მაგრამ ვიდრე უშუალოდ ტექსტების ანალიზზე გადავიდოდეთ, მსგავსება-განსხვავებათა გამოსაყოფად მნიშვნელოვანია, წინ წამოვიწიოთ შემდეგი პოეტური ნიშნები:

1. ხალხური ზღაპარი ვარიაციულია და მთხრობელმა შეიძლება თავისებურად შეცვალოს იგი, რაც საზღაპრო ამბის ვარიანტებს აჩენს, ხოლო ლიტერატურული ზღაპარი მწერ-ლის ლიტერატურული შემოქმედების შედეგია, მაგრამ თუ ფოლკლორული კანონზომიერებიდან გამომდინარე, სახალხო მთქმელს მხოლოდ დადგენილ ჩარჩოებში შეუძლია რაიმე შეცვალოს ტესტში, მწერალი ყოველთვის თავისუფალია შემოქმედებით პროცესში;

2. „ხალხური ზღაპრის ელემენტები – დასაწყისი, კვანძის შეკვრა, კულმინაცია, კვანძის გახსნა, დასასრული – ყველაფერი გამოკვეთილია. ლიტერატურულ ზღაპარში ელემენტთა მყარი განლაგება ნაკლებ საგრძნობია და თხზულება შეიძლება დაწერილი იყოს ზღაპრული მოთხრობის ფორმით“ (ტაბუცაძე, 2020, გვ. 762);

3. „ხალხურ ზღაპარს ყოველთვის კეთილი დასასრული აქვს, რასაც ვერ ვიტყვით ლიტერატურულ ზღაპარზე, რომელშიც გმირი შეიძლება მიზნის აღუსრულებლად ილუპებოდეს“ (ტაბუცაძე, 2020, გვ. 762);

4. ლიტერატურული ზღაპარი მოცულობით აჭარბებს ხალხურს, რაც ამ უკანასკნელის ზეპირსათხრობი ფორმითაა განპირობებული;

5. ფოლკლორულ ზღაპარში სიუჟეტი შემოსაზღვრულია მოტივთა გარკვეული წყებით. ფუნქციათა რაოდენობა და თანამიმდევრობა ზღაპარში განსაზღვრულია, რაც კანონზომიერებაა. „წინდაწინ უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული კანონზომიერებანი მხოლოდ ფოლკლორს ეხება. იგი არ წარმოადგენს საკუთრივ ზღაპრის ჟანრის – როგორც ასეთის თავისებურებას, ხელოვნურად შექმნილი ზღაპრები მას არ ექვემდებარება“ (პროპი, 1984, გვ. 67). ხალხურისაგან განსხვავებით, ლიტე-

რატურული ზღაპრის სიუჟეტი არ არის შემოსაზღვრული მოტივთა გარკვეული წყებით, ასევე ლიტერატურული ზღაპარი ავტორის მიერ შექმნილი ნარატივია, ამიტომ, ჩვეულებრივ, კომპოზიციის ტრადიციულ ჩარჩოებს არღვევს და ექსპერიმენტებით ხასიათდება;

6. თუ ხალხურ ზღაპარში დრო და სივრცე განუსაზღვრელია, ლიტერატურულ ზღაპარში დრო-სივრცული განუსაზღვრელობა დაძლეულია;

7. ხალხური ზღაპრის პოეტიკა ტრადიციულია და გარკვეულ გამომსახველობით საშუალებებს იყენებს მაშინ, როცა ლიტერატურული ზღაპრის პოეტიკა განისაზღვრება ავტორის შემოქმედებითი მანერით;

8. ლიტერატურულ ზღაპარში, ფოლკლორულისგან განსხვავებით, გამომსახველობითი საშუალებები უფრო მკვეთრია, დეტალურად არის ასახული მოქმედების ადგილი, თვით მოქმედება, პერსონაჟთა გარეგნობა;

9. ლიტერატურულ ზღაპარში ჩანს ფსიქოლოგიზმი, პერსონაჟის შინაგანი სამყარო, განცდები, რომლებიც არ აქვს ხალხურ ზღაპარს;

10. „ლიტერატურული ზღაპრის სახე-პერსონაჟები ხალხური ზღაპრის მსგავსად განზოგადებული ნიღაბ-ტიპები კი არ არიან, არამედ განუმეორებელი ინდივიდუალური ხასიათებია“ (ტაბუცაძე, 2020, გვ. 762).

ვიდრე ხალხური და ლიტერატურული ზღაპრის შედარებით ანალიზზე გადავიდოდეთ, მნიშვნელოვანია, ორი-ოდე სიტყვით შევეხოთ ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში ხალხური მასალის გამოყენების საკითხს.

საყოველთაოდ ცნობილია აზრი ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ხალხურობის შესახებ. „საერთოდ ლიტერატურის ხალხურობის ცნება საკმაოდ ბუნდოვანია. ხალხურობა გულისხმობს, რომ ასეთი ნაწარმოებები ხალხის წიაღში აღმოცენებულა და ყველა იმ ნიშნით ხასიათდება, რომლებიც ფოლკლორულ მასალაში იყრის თავს (კიკნაძე, 1989, გვ. 164). ქსენია სიხარულიძე მიიჩნევდა, რომ:

ვაჟა-ფშაველა ხალხურ შემოქმედებას, როგორც ლიტერატურის წყაროს, სათანადოდ აფასებდა, თუმცა ხალხური სიუჟეტის გამოყენებისას ვაჟა ინდივიდუალური შემოქმედის ნიჭს მეტ მნიშვნელობას აძლევს, ვიდრე – ხალხურ მასალას. ლეგენდა,

ზღაპარი თესლია მხოლოდ და მაშ მარტო თესლშია ძალა და ის აღარ უნდა ვიკითხოთ, როგორ ნიადაგზე ითესება ეს თესლი. ნიადაგი პოეტია, რომელმაც ერთი მარცვალი უნდა ათასად აქციოს. ხალხის თქმულება, რაც უნდა მდიდარი შინაარსისა იყოს, აზრიანი და ხელოვნური, თუ პოეტმა იგი არ გარდაქმნა, საკუთარ სულიერ ქურაში არ გადაადნო, არ გადაადუღა, მასალიდან ახალი რამ არ შექმნა და დაწერა ისე, როგორც ხალხი ამბობს არაფერი გამოვა, მაინც ხელოვნურ ნაწარმოებად ჩაითვლება (სიხარულიძე, 1956, გვ. 202).

ვაჟა-ფშაველა „უიღბლო იღბლიანს“ ზღაპარს უწოდებს. „ტერმინ ზღაპარში ავტორი უნდა გულისხმობდეს გამოგონილ ამბავს ან, როგორც პოეტი აღნიშნავს, „სიცრუე-სიმართლეს“, თორემ ეს ტერმინი პოემის თემასა და იდეას, სიუჟეტის ხასიათსა და მისი რეალიზაციის საშუალებებს სცილდება იმ კლასიკური გაგებით, ხალხური მოთხობის მიმართ რომ იხმარება“ (ქურდოვანიძე, 1991, გვ. 70). აქვე თავს იჩენს პირველი განმასხვავებელი ნიშანიც – თუ ხალხური ზღაპარი „მზის ქალი“ პროზაული ტექსტია, ვაჟა-ფშაველას „უიღბლო იღბლიანი“ პოეტურია.

„იყო და არა იყო რა“ – ხალხური ზღაპრის დასაწყისის ამ მზა ფორმულას იყენებს ვაჟა-ფშაველა ლიტერატურულ ზღაპარშიც. ხალხურ ზღაპარში დრო, რომელიც იყო და არც იყო, თავის თავში ჩაკეტილ, შეუღწევად, დროულ ვითარებას გულისხმობს და იმთავითვე გამოკვეთს ზღაპრული დროის ტრანსცენდენტურობას ჩვენი ყოფითი დრო-ჟამის მიმართ. ამავე შესავალს ამოფარებული ლიტერატურული ზღაპარი კი დაცლილია ზედროულობის გაგებისგან და იმ ეპოქისა და საზოგადოების პრობლემებს ასახავს, რომელშიც იწერება.

„უიღბლო იღბლიანის“ შექმნისას ვაჟა-ფშაველა სარგებლობს საზღაპრო ეპოსის, კერძოდ, ქართული ჯადოსნური ზღაპრის – „მზის ქალის“ მოტივებით, მაგრამ სცილდება როგორც კონკრეტული ზღაპრის, ისე საზღაპრო ეპოსის პრობლემატიკას და ორიგინალურ ნაწარმოებს ქმნის“ (ქურდოვანიძე, 1991, გვ. 75).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჯადოსნური ზღაპარი „მზის ქალი“ ვარიანტულობით გამოირჩევა. ჩვენ კვლევაში ვეყრდნობით ს. ქეთე-

ლაურის მიერ შედგენილ კრებულში გამოქვეყნებულ ტექსტს სათაურით „მზის ქალი“ (ქეთელაური, 1977, გვ. 285-695).

ვაჟა-ფშაველა, ისევე როგორც ხალხურ ზღაპარ „მზის ქალშია“ მოცემული, ამბების მხატვრული ხორცშესხმისათვის ნაწარმოების გმირებად ირჩევს სამ ძმას. საზღაპრო ეპოსიდან მწერალი იყენებს ფართოდ გავრცელებულ უმცროსი ძმის იდეალიზაციის ტრადიციას და მას უპირისპირებს უფროსებს; მაგრამ, თუ ეს დაპირისპირება ხალხურ ზღაპარში მხოლოდ დასაწყისშია გადმოცემული, „უიღბლო იღბლიანში“ ბოლოშიც თვალშისაცემია. აქ კარგად ჩანს, როგორ გმობს მწერალი უფროსი ძმების წესსა და ბუნებას და იწონებს უმცროსისას, რომლის მიხედვითაც, მოყვასი უნდა გიყვარდეს ისე, როგორც საკუთარი თავი, ცხოვრობდე თავმდაბლობით და ზრუნავდე სხვებზე, გახსოვდეს, რომ ყველაფერი ღვთის ბოძებულია და მადლობას სწირავდე უფალს.

„ორი ძმა ბევრს ყურს არ უგდებს
გლახაკებს იმათ ხახებსა,
მხოლოდ საბრალო ჰმასპინძლობს
პურით და ღვინით საწყლებსა
ეს უმცროსია, გუდაშიც
ყველას ჩაუდებს საგძლებსა“.

(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 62)

ვაჟა-ფშაველა სამი ძმის მაგალითზე მოგვითხროს ცხოვრების უკუღმართობისა და ბედის ტრიალის ამბავს, ამიტომ ხალხური ზღაპრიდან „მზის ქალი“ სესხულობს საწყის ეპიზოდს:

„იყვნენ სამნი ძმანი. გავიდნენ ერთ დღეს სამივენი მინდორში და სამი დღის მიწა მოხნეს, გაიყვეს ნახნავი თანაბრად და დათესეს პური, უფროსმა – მარჯვნივ, შუათანამ – მარცხნივ და უმცროსმა შუაში. იმ წელს მხვნელ-მთესველთა ამინდი დაიჭირა და ძმებს ისეთი ყანები მოუვიდათ, რომ თვალი უკეთესს ვერაფერს ნახავდა, ხარობდნენ ძმები და მოუთმენლად მოელოდნენ ყანების შემოსვლას, მაგრამ დახეთ უბედურებას. სწორედ იმ დღეს სამკალად რომ უნდა გასულიყვნენ უცბად ცა მოქურუშდა, დაიფარა ტყვისფერი ღრუბლებით და მუშტისტოლა სეტყვა წამოუშინა, მაგრამ საკვირველი ის იყო, რომ ნაპირა ყა-

ნებს სულ არ მიეკარა, მარტო შუალა ყანა გაანადგურა. გამოვიდა უმცროსი ძმა მინდორში, დახედა თავის გავერანებულ ყანას და ჩასწყდა გული, მაგრამ საყვედური არ დასცდენია, მხოლოდ ერთხელ ამოიოხრა, „ალბათ ეს იყო ჩემი იღბალიო“, – თქვა გულში, გადაიდო მხარზე ნამგალი და გასწია ბედის სამეზნელად“ (ქართული ხალხური ზღაპრები, 1977, გვ. 685).

ვაჟა-ფშაველას „უიღბლო იღბლიანში“ ეს ეპიზოდი ასე აქვს გადმოცემული:

„სამს ძმას სამება სწყალობდა,
მისი კალთა აქვთ საფარი...
...სამი დღის უდგათ ფეტვია...
გაიყვეს თუ რამ ეზადათ
სამად გაიყვეს ფეტვია...
ფეტვის მომკასაც თავის წილს
ყველა აპირებს დილითა.
მაგრამ იმ ღამეს გაავდრდა,
თან სეტყვაც წამოურია;
ცა ჯავრობს, წყრება ფრიადა,
ქვეყნის დალუპვა სწყურია.
თქვენს მტერს რომ მეორეს დილას
უმცროსს უკვდება გულია:
ფეტვი – ნაწილი იმისა,
გაგლილი, დაკარგულია.
სდგას თავდახრილი, დასცქერის
გულ-ხელებ-დაკრეფილია
მაინც ღმერთს მადლობას სწირავს
მართალი, მართლის შვილია...
ადგა, წავიდა იქიდან,
დასტოვა სახლი, მძებია,
მიენდო ბედისწერასა,
გადაიარა მთებია“.
(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 66)

თეიმურაზ ქურდოვანიძე აღნიშნავს, რომ ვაჟა-ფშაველა „უიღბლო იღბლიანს“ ჯადოსნური ზღაპრის მიხედვით აგებს, რადგან იყენებს საზღაპრო ეპოსში ფართოდ გავრცელებულ სამმაგობის კომპოზი-

ციურ ხერხს. ამასთან, მწერალი იცავს გმირის წინასწარი და ძირითადი გამოცდების ზღაპრისთვის აუცილებელ ყველა პრინციპს. მკლევარი მიიჩნევს, რომ ორივე რიგის გამოცდა ვაჟა-ფშაველასთან ზნეობის სფეროდანაა, განსხვავებით ხალხური ზღაპრისაგან, რომელშიც ძალა და მოხერხებაა ხოლმე აქცენტირებული. „მთავარი გმირის ძირითადი გამოცდისთვის შექმნილი ისეთი ეპიზოდები, როგორებიცაა: უცხოეთში გადახვეწილ ქართველ ქალთან შეხვედრა, ჩაგრულის გამოსარჩლება და მწირთან შეხვედრა – ვაჟა-ფშაველას საშუალებას აძლევს, რთულ სიტუაციაში მოხვედრილი გმირის სიმტკიცის ჩვენებით გაამყაროს ჩვენი შეხედულება მის მაღალზნეობრიობაზე და იდეალურად დასახოს გმირი“ (ქურდოვანიძე 1991, გვ. 70).

ბედის საძებნელად წასული უმცროსი ძმა ხალხური ზღაპრის – „მზის ქალის“ – მიხედვით, მიწათმოქმედ მოხუცს შეეკვრება პირობით: მზის ჩასვლამდე მომკას და ძნებად შეკონოს მთელი ყანა, თუმცა ვერ შეძლებს პირობის შესრულებას. აქედან წასული კი ხელმწიფესთან დადგება მწყემსად იმ პირობით, რომ სამ წელიწადში ფარას არცერთი ცხვარი არ უნდა მოაკლდეს. ზღაპრისგან განსხვავებით, რომელშიც ლაკონიურად არის მოთხრობილი ორივე ეპიზოდი, ვაჟა-ფშაველა ლიტერატურულ ზღაპარში ვრცელ პასაჟებს ქმნის და კომპოზიციურად ცვლის მათ თანამიმდევრობას. ლიტერატურულ ზღაპარში, ხალხურისგან განსხვავებით, საბრალო ჯერ მეცხვარეს შეეკვრება პირობით, შემდეგ – მიწათმოქმედს, თუმცა ვაჟა-ფშაველა ხალხური ზღაპრის ზემოთ ხსენებულ მოტივთა დედააზრს უცვლელად ტოვებს. ამ მოტივთა ლოგიკით საბრალომაც, უმცროსი ძმის მსგავსად, დიდი ცდის მიუხედავად, ვერ უნდა შეასრულოს პირობა: ოთხი წლის უდანაკარგო მონაგარის გაყოფის დროს მგელმა ცხვარი უნდა მოსტაცოს და მზემ ჩასვლა უნდა მოასწროს, ვიდრე უკანასკნელ ძნას შეკონავს.

„უიღბლო იღბლიანში“ გმირი პატიოსნად და სიტყვის კაცად რჩება ყველა სიტუაციაში. მას ცხოვრებაზე თავისი თვალსაზრისი შეუმუშავებია, რომელსაც პოეტი ასე აყალიბებს:

„მართალს ნუგეშად ესა აქვს,
გულში შეუდრკელ ბურჯადა,
რომ ღმერთი კაი კაცობას
მას არ ჩაუთვლის ფუჭადა.
რაც უნდა ავი შეამთხვას,

თუნდა გააკრან ჯვარზედა,
არ უღალატოს სიმართლეს
ერთგულად იდგეს მაზედა
მიჰყვეს ბოლომდე კეთილსა
იაროს კეთილ გზაზედა“ .

(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 67)

მართალია, ხალხურ ზღაპარში არაა ფორმულირებული გმირის მრწამსი, მაგრამ უმცროსი ძმის მოქმედება მთელი ზღაპრის განმავლობაში გვარწმუნებს მის პრინციპულობაში, პატიოსნებასა და სიმართლის სამსახურში.

ვაჟა-ფშაველა „მზის ქალის“ ზღაპრის კვალობაზე ქმნის გმირის მოწინააღმდეგე ბუნების ძალთა დასჯის სცენებს. პოემის დასაწყისში გმირის ვედრება არ შეისმინა მზემ, ხოლო ელიამ და მგელმა პირობა დაარღვევინეს საბრალოს. მთავარმა გმირმა, რადგან რეალურ ცხოვრებაში ვერ გადაუხადა მათ სამაგიერო, სიზმარში დასაჯა ისინი. ცხადია, მწერალი ცვლის ამ ეპიზოდის ზღაპრისეულ მონაცემებს. ასევე, ზღაპარში ელიასა და მგელს მზის სიძე თავისი სიმამრის ბაღში შეხვდება და კომბლით სცემს. „უიღბლო იღბლიანში“, როგორც სიზმარს შეეფერება, საბრალო ელიას დასეტყვილ ყანასთან ხედავს, ხოლო მგელს – ცხვრის სისხლით თავპირგასისხლიანებულს. ხალხურ ზღაპარში მზე ისჯება თავისი მშვენიერი ბალის დამტვრევა-აკლებით, ლიტერატურულ ზღაპარში კი საბრალომ მზეს დაარტყა ჯოხი, წააქცია, წიხლებით შესდგა. ცხადია, სიზმრისეულ ანგარიშსწორებას ვაჟა-ფშაველა შეგნებულად მიმართავს. მწერალი არ დაუშვებს საკუთარი გმირის რაიმე მცდარ საქციელს, შურისძიებას, სამაგიეროს გადახდას, ამიტომ ქმნის ეპიზოდს, რომელშიც სიზმრიდან გამოღვიძებული საბრალოს ფსიქოლოგიური მდგომარეობაა ასახული და წარმოაჩენს გმირის ნამდვილ ბუნებას:

„და ღმერთს სთხოვს სიზმრების მური
არ ჩაუთვალოს ცოდვადა....
ღვთის სახეს ეძებს ჰაერში,
ელამუნება კოცნადა“ .

(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 112)

ხალხური და ლიტერატურული ზღაპრის მსგავსება-განსხვავებათა გამოკვეთისას აღსანიშნავია დროისა და სივრცის საკითხი. „ხალხური ზღაპარი უდროო და უადგილო ადგილია. ყოვლად წარმოუდგენელია ზღაპრის ამბავი ხდებოდეს სადმე კონკრეტულ ადგილას და კონკრეტულ დროში“ (კიკნაძე, 2007, გვ. 88). დროისა და სივრცის ერთიანობას ზღაპრის სამყაროში მხარს უბამს მისი მთავარი გმირი. როგორც დრო და სივრცეა განუსაზღვრელი და უსახელო, ასევე მთავარი გმირია უსახელო. ზღაპარმა არ იცის მისი საკუთარი სახელი. რაკი ზღაპრის ქვეყანა არც საქართველოა, არც რუსეთი და არც სხვა რომელიმე ქვეყანა, ზღაპრის გმირიც არ ეკუთვნის რომელიმე ეთნოსს, მას არა აქვს ეროვნება (აქ არ დაისმის კითხვები: რომელი რჯულის ან რა ეროვნების ხარ?), თუმცა, „მიუხედავად ეთნიკური განუსაზღვრელობისა, ზღაპრის გმირი, როგორც თავად ზღაპარი, სისხლხორცეულად არის დაკავშირებული იმ ხალხის ყოფასა და მენტალობასთან, სადაც და ვის ენაზეც მოითხრობა იგი“ (კიკნაძე, 2007, გვ. 89). ამიტომაცაა, რომ ხალხურ ზღაპარში „მზის ქალი“ არ არის მითითებული არც მოქმედების დრო, არც ადგილი, არც მთავარი გმირის ეთნიკური წარმომავლობა და სახელი (მთავარი გმირი მოხსენიებულია როგორც უმცროსი ძმა, ხოლო მისი ძმები – უფროსი ძმა და შუათანა ძმა), მაგრამ განსხვავებული ვითარება გვაქვს ლიტერატურულ ზღაპარში. აქ, „მზის ქალისგან“ განსხვავებით, დრო-სივრცის განუსაზღვრელობა დაძლეულია. „უიღბლო იღბლიანში“ მინიშნებულია, რომ საბრალო სათათრეთში ოცი წლის ხეტიალის შემდეგ ხვდება, ხოლო გათათრებული სალია ორმოცი წელია, უკვე აქაა. აქ დროსთან ერთად დაძლეულია სივრცეც. საბრალო შინ, ომარაანთ სოფელში, ბრუნდება. აქვე იხსენიება სოფელი ერეთი, კახეთი, ალაზანი და ალავერდის ტაძარი, ხოლო კითხვაზე: საიდანაა მთავარი გმირი? საბრალო მიუგებს:

„მე საქართველოს ეტყვიან,
იქიდანა ვარ სწორედა“.

(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 94)

ლიტერატურულ ზღაპარში დაძლეულია არა მხოლოდ დრო და სივრცე, არამედ მთავარი გმირი ეკუთვნის კონკრეტულ ეთნოსს, ქართველია, აქვს შერქმეული სახელი საბრალო. აქვეა მითითებული მისი ძმების სახელები – საბა და ოთარი.

ხალხურ ზღაპარში „მზის ქალი“ ენა სადა და მარტივია, ყურადღება არ არის გამახვილებული პერსონაჟის გარეგნობასა და სულიერ მდგომარეობაზე, ლიტერატურული ზღაპრის ენა კი მდიდარია მხატვრულ-გამომსახველობითი საშუალებებით. აქ მოცემულია პერსონაჟების ჩაცმულობაც. ძმებს აცვიათ ბუზმენტის ჩოხები, ხოლო გალატაკებული საბრალო გამოიყურება:

„...თავზე თხის ტყავის ქუდიტა,
ჩამოგლეჯილის ჩოხითა
და ზურგზე ფხოკის გუდიტა“.
(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 67)

ასევე გამოკვეთილია მთავარი პერსონაჟის სულიერი მდგომარეობაც:

„...ამოიკვნესა მწარედა,
ვაი, შენ ჩემო სიცოცხლე
დღეო ნაქცევო ღამედა.

მოჰხეთქა ცრემლმა თვალთაგან
ბავშვებრ დაიწყო ტირილი,
ვაი რა უბედური ვარ
ეს არის მისი ჩივილი“.
(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 81)

ნიშანდობლივია, რომ ხალხურ ზღაპარში „მზის ქალი“ არ არის და არც იყო მოსალოდნელი, რომ იქნებოდა მთხრობელის ჩანართი. განსხვავებით ხალხური ზღაპრისგან, „უიღბლო-იღბლიანში“ გვხვდება ავტორისეული დამოკიდებულების გამომხატველი ტექსტები, რომლებიც კიდევ უფრო საინტერესოს ხდის ლიტერატურულ ზღაპარს:

„ეს ფიქრი მტანჯვს მხოლოდა,
როგორც თავის მსხვერპლს ჯალათი,
უსამართლობა, სიმართლეს
რისთვისა სჯაბნის ძალათი?“
(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 60)

ან კიდევ: „თუ ღმერთი კეთილად გვხედავს
რად გიკვირთ მუდამ ასეა...“.
(ვაჟა-ფშაველა, 2010, გვ. 61)

ვაჟა-ფშაველა „უიღბლო იღბლიანში“ იცავს ხალხური ზღაპრის უმნიშვნელოვანეს პოსტულატს – შინ დაბრუნებას. ზღაპარი იწყება და სრულდება სახლით. გმირი მიდის სახლიდან, მაგრამ გარდაუვლად ბრუნდება შინ. საბრალოც მიდის სახლიდან, რაც ამ შემთხვევაში უქონლობითაა გამოწვეული და გარდაუვლად უნდა დაბრუნდეს შინ, თუმცა აღსანიშნავია, რომ თუ ხალხურ ზღაპარში გმირი გამარჯვებული ბრუნდება, ლიტერატურულ ზღაპარში საბრალო შინ ბრუნდება (ამირანის გულმკერდის მგლეჯავი არწივის დახმარებით), მაგრამ არ არის გამარჯვებული, უფრო მეტიც, საბრალო კვდება (მაგრამ სახლში დაბრუნებით ზღაპრის კომპოზიციური კანონი სრულდება).

ამირანის ხატება პოემის ბოლოს შემთხვევითი როდია. ვაჟა-ფშაველა ქართული ფოლკლორის მაგალითით ამდიდრებს პოემის იდეას. თუ საბრალო დაჩაგრულ სიმართლეს ჰგავს, რომლის დაფასება ადამიანის გონებას უჭირს, ამირანის ტანჯვა ქართული სულის ტყვეობაა, რომელიც თვალისათვის უხილავია და მხოლოდ გონებით უნდა განიჭვრიტოს.

პოემაში დასმული ზნეობრივი იდეალები, რომლებიც ავტორის ქრისტიანული თალთახედვიდან მომდინარეობს, ვაჟა-ფშაველას მისთვის ჩვეულ მითოსურ პლანში გადააქვს. თუ საბრალომ სიმართლითა და მოთმინებით მოიპოვა ჭეშმარიტება, ხსნა და სამოთხე, ამირანის ტანჯვის გონების ძალით განჭვრეტაც იმის მაუწყებელია, რომ ქართული სული ტანჯვით, სიკეთის ქმნით რჯულისადმი ერთგულებითა და მოთმინებით მოიპოვებს თავისუფლებას, უიღბლო იღბლიანი გახდება“ (შარაბიძე, 2005, გვ. 250).

თეიმურაზ ქურდოვანიძე აღნიშნავს, რომ:

„ბოლოს პოეტი ცნობილ მოდელს იყენებს და სააქაო ცხოვრებაში ტანჯული გმირის აღზევებას შესაძლებლად სიკვდილის შემდეგ მიიჩნევს. ისევ უპირისპირდება ერთმანეთს ორი საწყისი – კეთილი და ბოროტი, რეალური და ირეალური. ტანჯვის გზაზე გავლა, ცნობილი მოდელის მიხედვით, აუცილებელია სულიერი ამაღლებისათვის, სხვებისათვის სიკეთის მოსატანად“ (ქურდოვანიძე, 1991, გვ. 78).

ვაჟა-ფშაველა ისევ უბრუნდება ზღაპრის მოტივს და მი-სიტრადიციის გათვალისწინებით ამკვიდრებს სიკეთეს, სჯის ბოროტებას (საბრალოს საფლავზე მაკურნებელი წყარო გადმოედინება, ხოლო საბრალოს ძმების საფლავებზე ჭაობი, უცხოვლო წყალი დამდგარა).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ლიტერატურული ზღაპარი, როგორც ჟანრი, წარმოადგენს ზღაპრული თხრობის, სტილის, ტიპებისა და ფენტეზის ნაზავს, რომლებიც თხზულების რთულ სემანტიკურ ვარიანტს ბადებს, ეს კი ავტორის იდეების სხვადასხვა დონეზე ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა. „უიღბლო იღბლიანშიც“ ვაჟა-ფშაველას დამოკიდებულება ფოლკლორული მასალისადმი შემოქმედებითია. პოეტი გარდაქმნის ზეპირსიტყვიერ მოტივებს, ტრადიციულ თემებს ახლებურ ინტერპრეტაციას აძლევს და ორიგინალურ გააზრებამდე მიჰყავს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ვაჟა-ფშაველა. (2010). *თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად*. ტ. მე-4. თბილისი: „საქართველოს მაცნე“.
- კიკნაძე, გ. (1989). *ვაჟა-ფშაველას შემოქმედება*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- კიკნაძე, ზ. (2007). *ქართული ფოლკლორი*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- კუტივაძე, ნ. (2014). *ქართული ლიტერატურული ზღაპარი*. ქუთაისი: აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- პროპი, ვლ. (1984). *ზღაპრის მორფოლოგია*. თბილისი: „მეცნიერება“.
- სიხარულიძე, ქს. (1956). *ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება*, წ. I. თბილისი: „სახელგამი“.
- ტაბუცაძე, ს. (2020). ფოლკლორული და ლიტერატურული ზღაპრის ურთიერთმიმართებისათვის. *XIV საერთაშორისო სიმპოზიუმის – ლიტერატურათმცოდნეობის თანამედროვე პრობლემები: აბრეშუმის გზის ქვეყნების ფოლკლორი (ედღენება გოგლას – გიორგი ლეონიძის ხსოვნას) – მასალები*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- ფროიდი, ზ. (1995). *ვსიქიანალიზი*. თბილისი: „სიახლე“.
- ქეთელაური, ს. (შემდგ) (1977). *ქართული ხალხური ზღაპრები. იყო და არა იყო რა*. თბილისი: „ნაკადული“.

- ქურდოვანიძე, თ. (1991). *ვაჟა-ფშაველას და ხალხური პოეტური სიტყვა*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- შარაბიძე, თ. (2005). *ქრისტიანული მოტივები ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.

References:

- Ketelaury, S. (1977). Kartuli khalkhuri zghap'rebi. Iq'o da ara iq'o ra. [Georgian folk tales. Once upon a time]. Tbilisi: „nak'aduli“.
- K'ik'nadze, G. (1989). Vazha-Pshavelas shemokmedeba. [The works of Vazha-Pshavela]. Tbilisi: Tbilisis Universit'et'is Gamomtsemloba.
- K'ik'nadze, Z. (2007). Kartuli polk'lori. [Georgian folklore]. Tbilisi: Tbilisis Universit'et'is gamomtsemloba.
- K'ut'ivadze, N. (2014). Kartuli lit'erat'ut'uruli zghap'ari. [Georgian literary tale]. Kutaisi: Ak'. Ts'eretlis Sakhelmts'ipo Universit'et'is gamomtsemloba.
- Proidi, Z. (1995). Psikoanalizi. [Psychoanalysis]. Tbilisi: „sixel“.
- P'rop'i, V. (1984). Zghap'ris morpologia. [The morphology of the fairy tale]. Tbilisi: „Metsniereba“.
- Sharabidze, T. (2005). Krist'ianuli mot'ivebi vazha-pshavelas shemokmedebashi. [Christian motifs in the works of Vazha-Pshavela]. Tbilisi: TSU gamomtsemloba.
- Sikharulidze, Ks. (1956). Kartveli mts'erlebi da khalkhuri shemokmedeba, ts'. I. [Georgian writers and folk creativity]. Tbilisi: „Sakhelgami“.
- T'abutsadze, S. (2020). Polk'loruli da lit'erat'uruli zghap'ris urtiertmimartebisatvis [For the interrelationships of folklore and literary tales]. XIV saertashoriso simp'oziumis – lit'erat'uratmtsodneobis tanamedrove p'roblemebi: abreshumis gzis kveq'nebis polk'lori (edzghvneba Goglas – Giorgi Leonidzis khsovnas) – masalebi. Tbilisi: TSU gamomtsemloba.
- Vazha-Pshavela. (2010). Vazha-Pshavela. Tkhzulebata sruli k'rebuli 10 t'omad [Vazha-Pshavela. Complete collection of works in 10 volumes]. T'. 4. Tbilisi: „Sakartvelos Matsne“.